

„La început a fost Kogălniceanu...” Secvențe din biografia unui geniu politic*

Dumitru Vitcu**

Receptat, îndeobște, ca reper inconfundabil al unei generații excepționale, generație care, pe parcursul a numai trei decenii, a conceput și făcut trei dintre momentele fundamentale ale modernității românești: Revoluția pașoptistă, Unirea Principatelor și Independența națională (ultima, cuplată cu dobândirea Dobrogei și semnificând primul pas pe calea realizării României Mari), Mihail Kogălniceanu a fost, neîndoielnic, o personalitate dintre cele mai dinamice, mai lucide și mai complexe dintre câte a dat spațiul românesc în convulsivul secol al XIX-lea. Poate că niciunul dintre iluștrii săi congeneri nu a realizat o mai frumoasă armonie a elementelor constitutive și definitorii propriiei personalități, plasate pe un traiect biografic, pe cât de lung și ascendent, pe atât de încărcat și diversificat în proiecte, preocupări și împliniri.

Omăgiind, în condițiile grele pentru țară, împlinirea unui veac de la nașterea celui considerat, cu îndreptățire, de către istoricul și omul de cultură Alexandru Zub, a fi fost *arhitect al României moderne*¹, N. Iorga – aflat la Iași, împreună cu întregul corp academic și cu toate instituțiile centrale ale statului – afirma, în toamna anului 1917: „Ceea ce deosebește pe Mihail Kogălniceanu de toți contemporanii săi e cât de nou și de viu e astăzi”². *Nou*, motiva savantul, pentru că, în pofida numeroaselor evaluări sau interpretări de până atunci a vieții și faptelor „omului genial”, sau, în aceeași expresie, „cel mai mare conducător cultural și politic pe care l-au avut românii în epoca modernă”, orice revenire asupra personajului dezvăluia mereu laturi umbrite, ori ascunse, ale pro-

priei biografii și deschidea noi ferestre către cunoașterea ei pluridimensională; *viu*, continua același, pentru că mare parte din problematica politică, economică, socială și morală a timpului său, ca și aprecierile, estimările ori soluțiile ameliorative preconizate de marele reformator își revendicau, peste mai bine de un sfert de veac de la dispariția-i fizică, aproape nealterate, actualitatea. Tălmăcind cazul aforistic, tot Iorga nota, altundeva, pentru posteritate: „Noutatea oamenilor mari nu se mântuie niciodată; ceilalți sunt o picătură, ei, un izvor”³.

Identificat cu liniile de permanență ale destinului românesc și beneficiar al celor mai alese și îndreptățite elogii formulate, deopotrivă, de contemporani, ca și de urmași, „blocul formidabil de stâncă” numit Mihail Kogălniceanu a prilejuit analiștilor, de-a lungul vremii, sumedenii de anchete, din varii perspective, spre a impune finalmente ca prioritară, în conștiința publică, două dintre ipostazele definitorii ale proteice sale personalități. Acestea sunt cuprinse în sugestivele sintagme, *Mihail al luminii* și, respectiv, *Mihail al săbiei*, deplin edificatoare în privința direcțiilor de acțiune, de muncă și luptă, ale „celui mai mare conducător cultural și politic” (în expresia lui N. Iorga) pe care l-au avut românii în epoca modernă.

Iar dacă dintre cele două ipostaze, posteritatea a preferat-o, multă vreme, pe cea din urmă, grație și impactului social incomparabil sporit, cert este faptul că una nu poate fi deplin înțeleasă fără de cealaltă; eminentul om politic, întrupat de aghiotantul domnesc, revoluționarul și pribeagul, militantul unionist și prim-solistul Adunării

*Conferință susținută cu ocazia împlinirii a 165 de ani de la Unirea Principatelor Române (24 ianuarie, Muzeul Memorial „Mihail Kogălniceanu” Iași)

**Profesor universitar

(Divanului) ad-hoc de la Iași, ministrul și președintele de consiliu sub mandatul legendarului Cuza Vodă, parlamentarul și diplomatul în vremea lui Carol I, s-a aflat mereu în relație de complementaritate cu omul luminii, cu jurnalistul, cărturarul, publicistul, editorul și, îndeosebi, cu istoricul, despre care s-a scris cu îndreptățire că a fost „un mare factor de viață, unul care a dinamizat epoca, un generator de energie care a grăbit pulsul contemporanilor”⁴. Între idei și faptă rămâne relația dialectică intuită și exprimată atât de plastic de Kogălniceanu încă din 1857, relație ce conferă oricărui demers asupra personalității sale o dublă justificare: una, motivată de necesitatea cunoașterii epocii în toată complexitatea, cauzația și determinările ei, cealaltă, din nevoia de a-i cunoaște protagoniștii.

Prețuind cum se cuvine pe omul *luminii*, a cărui operă – reeditată aproape în integralitate până azi – a beneficiat de atenția celor mai riguroși analiști, literați și istorici, de la N. Cartoian, V. Ionescu și Dan Simonescu, până la Vl. Diculescu, Augustin Z.N. Pop, G. Penelea, Dan Berindei și Al. Zub, vom stăruii, în cele ce urmează, asupra elementelor definitorii ale personalității *omului politic*, care, în sugestiva expresie a istoricului Andrei Oțetea, „a pus pecetea geniului său pe toate actele mari care au întemeiat România modernă”⁵.

Desigur, primul dintre acele acte a fost revoluția pașoptistă, moment istoric care, între altele, a rupt definitiv (dacă vor fi existat) punțile recunoștinței datorate fostului său binefăcător, domnitorul Mihail Sturdza, din vremea studiilor la Luneville și Berlin, al cărui regim politic autocrat îl dezavuase încă din 1844, fiind surghiunit la Mănăstirea Râșca⁶. Prezent la Iași în zilele de 27-29 martie 1848, în pofida unor afirmații sau deducții, potrivit cărora avocatul M. Kogălniceanu s-ar fi aflat, atunci, în provincie, „cu treburi lucrative”, adversarul declarat al întregului regim politic patronat de Sturdza n-a împărtășit caracterul revendicativ al mișcării organizate de revoluționarii moldoveni și, în consecință, n-a semnat acea *Petiție-proclamație a boierilor și notabililor moldoveni*, nedorind a se angaja într-o mișcare „pripită și necumpănită”⁸. N-a semnat, dar nici n-a putut evita consecințele atitudinii sale antiguvernamentale, bine cunoscută autorităților.

Potrivit informației de epocă furnizată de Andrieș Bașotă, Kogălniceanu s-a numărat între „tinerii revoluționari” care au izbutit să scape cu fuga din casa lui Al. Mavrocordat, în ziua de 29 martie, alături de alți comilitoni, pe care arnăuții lui Sturdza n-au reușit să-i aresteze. Pus sub urmărire, a mai zăbovit câteva luni prin țară, răstimp în care a scris (sau numai a colaborat ideatic) broșura *Întâmplările din Moldova în luna lui martie 1848*, publicație în care Iorga recunoștea „felul său istoric și literar” de a se exprima, invocând „avântul retoric” al acestei expuneri „cumpănite și pline de cuprins”¹⁰.

În substanța broșurii, Kogălniceanu se înfățișa ca un spirit ponderat și prevăzător, distinguând între modalitatea revoluționară și cea reformistă de soluționare a problemelor social-politice. Invocând *duhul veacului* și *temelia slobodă* pe care se înalță lumea modernă, preconiza o redresare multilaterală: stărpirea abuzurilor și a corupției, îmbunătățirea stării locuitorilor săteni, înflorirea negoțului, progresul agriculturii și al comerțului prin eliminarea poverilor fiscal, înfiinșarea de școli, reformarea învățământului public și așezarea acestuia pe baze naționale, desființarea Adunării Obștești corupte, slobozenia tiparului ș.a.¹¹ Dar, crezul politic al militantului îl va ilustra, cu siguranță, în deplinătatea spiritului și al temperamentului său, cunoscutul document fundamental al pașptismului românesc, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, elaborat la Cernăuți, în august 1848, după ce va fi fost silit să-și părăsească, deghizat, ascunzătoarea monahală de la Neamț și să ajungă în ospitaliera casă a familiei Hurmuzachi.

La curent cu obiectivele ce fuseseră exprimate de revoluționarii români prin *Petiția națională* de la Blaj (3/15 mai), *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei* (12/24 mai) și *Proclamația de la Islaz* (9/21 iunie) din același an, Kogălniceanu a sintetizat apoi propriul document într-un *Proiect de constituție pentru Moldova*¹², deși, în concept, figura *România-Unită*. Delimitarea proiectului doar la provincia natală, precum s-a observat deja, rămâne semnificativă nu numai pentru spiritul realist al *Dorințelor*, dar și pentru pașoptismul românesc, constrâns la o adecvare mai strânsă la realitățile geopolitice ale momentului istoric¹³. Fără a insista asupra acestui amplu

program, apreciat, nu fără temei, drept *carte a cărților politice românești*, un adevărat *proiect de țară* pentru societatea românească în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, activitatea intensă și diversă, politică și publicistică, desfășurată de Kogălniceanu în Bucovina avea să înceteze la începutul anului 1849, când, la insistențele lui M. Sturdza, autoritățile habsburgice au dispus îndepărtarea tuturor revoluționarilor veniți de peste Molna¹⁴. Plecând la Viena și, de acolo, la Paris, dezamăgirea legată de lipsa de interes, în capitala Luminilor, pentru problematica românească avea să fie compensată de invitația la repatriere, făcută tuturor exilaților moldoveni, de către noul domn Grigore Al. Ghica, cel care i-a luat locul lui Mihail Sturdza, în urma Convenției turco-ruse de la Balta-Liman (19 aprilie 1849).

Spirit liberal și reformist, dar constrâns de obligațiile respectării statutului de vasal al Împărăției Otomane¹⁵, Ghica și-a întemeiat administrația pe legăturile tradiționale dintre marea boierime și tron, recurgând însă la înnoirea aparatului de stat prin numirea în funcțiuni subalterne a tinerilor cu care împărtășiseră adesea idei și proiecte comune. Între aceștia, s-au aflat Al. I. Cuza, C. Negri, C. Rolla și, desigur, M. Kogălniceanu. Acestuia din urmă i-a încredințat, succesiv, funcția de director al nou-înființatului Departament al Lucrărilor Publice (septembrie, 1849), apoi pe cea de director al Departamentului din Lăuntru (octombrie, 1851 – iulie 1852). În ambele ipostaze – ilustrative, deopotrivă, pentru noua-i experiență, administrativă, dimensionând și întregind o latură mai puțin cunoscută a personalității sale, cea de ctitor¹⁶ – Kogălniceanu a dovedit spirit organizatoric, destoinicie, rigoare, verticalitate morală și energie rar întâlnite între semeni. A elaborat, mai întâi, un *așezământ organic* (regulament) privind atribuțiile, obligațiile și drepturile slujbașilor din domeniul păstorit, care viza: construcția și repararea drumurilor și podurilor, pavarea străzilor orășenești, alimentarea cu apă a capitalei, identificând cauzele stagnării și oferind soluții celor mai stringente probleme găsite la preluarea funcției. A recomandat guvernului formarea unui corp de ingineri și tehnicieni calificați, într-o școală de *inginerie și arhitectură* la Iași, pe lângă cea deja funcțională, de arte și meserii, înființată de Carol Mihalic de Hodocin în 1841.

Chiar dacă o asemenea școală nu a fost creată, inițiativa sa se cuvine legată de elaborarea *Așezământului pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei*, în colaborare cu An. Panu, D. Rallet, C. Hurmuzachi ș.a. De reținut este faptul că, în cuprinsul noului act normativ, aprobat de domnitor și publicat la începutul anului 1851, erau prevăzute: *gratuitatea învățământului (primar)*, oficializarea limbii române ca singura limbă de predare în școlile publice, dezvoltarea rețelei de școli tehnice și economice, precum și înființarea câte unei școli sătești în fiecare județ. Toate aceste măsuri, extrem de importante prin raportare la situația existentă, se vor regăsi și pe agenda de lucru a viitorului președinte de consiliu, imediat după Unirea Principatelor.

De pe aceeași poziție, a inaugurat lucrările la *Palatul Oștirii* din capitală¹⁷, sau, cum a fost numită în epocă, *Cazarma Mare de la Copou*, în vara anului 1850, inițiativă materializată, însă, abia peste trei decenii. De pe aceeași platformă administrativă, Kogălniceanu, după ce a cerut tuturor isprăvniciilor din țară „o lămurită descriere a închisorilor”, numite *grosuri*, și constatând starea intolerabilă a acestora (beciuri insalubre, cu criminali și găinari, vinovați, ori suspecti, la un loc, indiferent de vârstă și sex), a recomandat Cărmuirii ca „toate grosurile ținutale” să fie refăcute neîntârziat, oferind însuși un model de închisoare, flexibil, care să respecte normele europene în uz, cu spații de reclusiune separate, după sex, vinovații și vârste¹⁸. N-a mai apucat să-și vadă materializată inițiativa, schimbând locul de muncă, dar va reveni asupra întregii problematice de fond, în ipostaza de prim-ministru, cu prilejul dezbaterilor celor două Coduri: *civil* și *penal*, în 1864.

Ca director al Departamentului din Lăuntru, din toamna anului 1851, a acordat atenție deosebită reformării structurilor administrative și punerii în aplicare a noului *așezământ agrar*, urmărind stărpirea abuzurilor și avertizându-i pe cei tentați a-i înșela pe țărani că nu va tolera ilegalitățile și-i va pedepsi cu asprime pe cei vinovați, indiferent de statutul lor social. Or, asemenea atitudine tranșantă nu putea fi acceptată de boierime și de personajele privilegiate din anturajul domnului, care i-au și blocat unele decizii și inițiative.

Urmarea? Kogălniceanu a preferat să demisioneze din funcție și – „retras de orice relație, ba chiar în dușmănie cu guvernul și cu persoana domnitorului Ghica”¹⁹ – și-a găsit refugiul în reluarea câtorva proiecte culturale (pe lângă cele economice și avocațesti), între care și editarea *Letopisetelor Țării Moldovei*. Cum, din toamna anului 1853, izbucnirea războiului Crimeii și ocupația armată străină (rusă, apoi austriacă), cu urmările sale imediate și de perspectivă pentru ambele Principate, avea să-i redirecționeze prioritățile ocupaționale, se poate spune că o etapă, aparent minoră (prin raportare la ansamblu), dar nu lipsită de însemnătate, din biografia personajului, se încheiase și că o alta, mult mai spectaculoasă, focalizată exclusiv pe obiectivul național major, deschidea larg porțile unui destin politic comun și inseparabil: al său și al țării.

În vreme ce foștii camarazi de idei și de acțiune, în majoritate munteni, ținută în afara granițelor de domnitorul Barbu Știrbei, și-au intensificat campania propagandistică pro-unionistă, colindând occidentul european doar „cu toiagul sărăciei în mână și cu graiul adevărului pe buze” (în plastica expresie a lui N. Iorga), M. Kogălniceanu a purces la organizarea *partidei unioniste* în Moldova, concomitent cu repunerea în circulație – spre înlesnirea misiunii emigranților revoluționari pașoptiști – a vechii sinteze *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* (tipărită inițial la Berlin, în 1837).

După Conferința diplomatică de la Viena, din primăvara anului 1855, care a recunoscut și oficializat *chestiunea română* ca soluție pentru rezolvarea eternei probleme orientale²⁰, prefațând lucrările Congresului de pace de la Paris din anul următor, neobositul patriot și-a asumat, cu precumpănire, poziția de lider necontestat al mișcării naționale, odată cu fondarea organului de presă al acesteia, „Steaua Dunării” (1 octombrie 1855), jurnal menit să atragă opinia publică europeană de partea cauzei române și să asigure „triumful unei idei”. Și cum rezoluțiile amintitului Congres de pace înscrisau, între altele, organizarea, în premieră istorică, a unui referendum în Principate, menit a clarifica puterile europene (devenite garante) în problema pretins controversată a unirii acestora, Kogălniceanu a luat inițiativa organizării

„Societății Unirii” din Iași, la 25 mai 1856, cu obiectiv politic clar exprimat. „Crede-mă, scria el în acele împrejurări unui confrate muntean, că de două luni sunt fără somn, fără prânz, numai ca să pot face ceva. Este prea greu, dar, poate, voi izbuti. V. Alecsandri a sosit aseară de la București și acolo nu se face nimic pentru nație, toți gândesc numai la domnie. La noi, efervescența este mult mai mare (...) Silința mea este de a uni toate partizile într-o singură mare partidă, aceea a nației”²¹.

Fără a mai detalia momentele și evenimentele istorice cunoscute din perioada provizoratului politic în care a activat și s-a afirmat „Societatea Unirii” – ale cărei postulate naționale le vom regăsi, aidoma, înscrise în rezoluțiile Adunării ad-hoc de la Iași²², subliniem că apariția, structura, profilul, prezența și rostul ei în procesul construcției naționale și al fondării statului național român modern merită nu doar amintite, ci și reținute, studiate și aprofundate, ca repere valorice sau norme de conduită morală ale unei epoci și ale unei generații rămasă, parcă, izolată sau încremenită în timp, fără legături ori afinități cu posteritatea. Din mulțimea discursurilor și a intervențiilor la tribuna Adunării moldovene²³, pe tema râvnitei reorganizări a societății românești în acord cu spiritul dominant al veacului, nu puteau lipsi obiectivele naționale majore înscrise în mai vechile *Dorințe*, actualizate doar și explicitate și pentru uz extern, detaliate unde era cazul și, în final, sintetizate în cunoscutul program unionist, prezentat și acceptat de reprezentanța țării, în ziua de 7 octombrie 1857.

Ca împuternicit, nu doar legal, ci și moral, al celor „douăsprezece sute de mii de suflete” în acea primă Adunare a țării, cu adevărat reprezentativă (deși numai consultativă) din istoria noastră modernă²⁴, Kogălniceanu și-a îngăduit să încalce angajamentul comun moldo-muntean, vizând disocierea problematicii naționale de cea socială, spre a asigura reușita celei dintâi, expunându-se astfel nu numai atacurilor adversarilor, dar și reproșurilor moralizatoare ale camarazilor de peste Milcov. Deplângând neînțelegerea și justificând procedura urmată de Adunarea ieșeană, care făcuse loc, în cadrul dezbaterilor, și gravei problematici sociale, el răspundea lui D. Brătianu, la 28 octombrie același an: „Dezbinați de secole întregi, având pe urmele noastre un greu de trecut, este cu

neputință ca deodată să ne facem toți una, nu numai în dorinți pentru viitor, dar și în chipul de privire actuală. Fiecare avem împrejurări locale de care trebuie să ținem seama (...) Voi n-ați avut niciodată împilare de țărani ca la noi; voi nu știți grozăviile care se fac aici pe la moșii, de boieri și arendași. Voi, mai ales, n-ați avut caimacami ca Balș și Vogoridi, care de aproape doi ani se silesc a aduce revoluție. Prin urmare, nu știți în ce nenorociri am fi venit dacă am fi stat la dorințele politice. A fost dar neapărat să mergem înainte”²⁵.

Discursurile sale privitoare la acordarea de drepturi politice pentru toți locuitorii țării²⁶, sau cele referitoare la reglementarea relațiilor dintre țărani și proprietari²⁷, rostite în plenul Adunării ad-hoc, recomandă nu doar un talent oratoric de excepție, ci și un mare caracter. Asemenea virtuți aveau să iasă în evidență, cu sporită pregnanță, la început de ianuarie 1859, când, în calitate de membru al Adunării Elective moldovene, s-a recuzat primul dintre candidații la suprema demnitate în stat (în favoarea lui Costache Negri) și tot primul a fost care l-a întâmpinat pe domnitorul Unirii, la scara tribunei, printr-un discurs demn de orice antologie a artei oratorice. În numele unei vechi camaraderii ce-l lega de Cuza, dar cu respectul datorat noului statut al acestuia, oratorul îl îndemna pe alesul națiunii să fie receptiv și onest în fața gravelor probleme ce-i stăteau în față: „Fii dar omul epocii; fă ca legea să înlocuiască arbitrarul; fă ca legea să fie tare, iar tu, Măria Ta, ca Domn, fii bun și blând, fii bun mai ales pentru acei pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi...”²⁸.

Cum și cât i-a ascultat domnitorul Unirii povețele se știe. De asemenea, cunoscut este și faptul că ascensiunea politică a lui Kogălniceanu a continuat, strălucind, în vremea domniei lui Cuza, al cărui prim sfetnic și colaborator apropiat i-a fost, legându-și numele, ca prim-ministru, de toate marile reforme care au dat viață noului organism național pe harta Europei și au așezat societatea românească pe albia modernității.

După proclamarea unirii administrative, a fost cel dintâi care și-a asumat sporul responsabilității reclamată de noul statut al parlamentarilor: „noi nu mai suntem deputați ai Moldovei, suntem deputați ai României”²⁹, înfruntând cu mult curaj și cu un talent oratoric demn de renumele marelui

său adversar, primul-ministru conservator Barbu Catargiu, pe tema gravă și complexă a stării celei mai oropsite categorii sociale. Discursul său din 25 mai 1862, prilejuit de dezbaterile proiectului conservator de lege rurală, elaborat de Comisia Centrală de la Focșani și focalizat pe îmbunătățirea soartei țăranilor, a semnat nu doar o profundă cunoaștere a premiselor și realităților istorice circumscrise problematicii abordate într-un orizont cu largi deschideri europene, dar și o superioară înțelegere a implicațiilor ei: „În îmbunătățirea soartei țăranilor – afirma tribunul – văd tot viitorul țării mele, văd fundarea naționalității mele, văd fundarea naționalității române”³⁰. Patetică și persuasivă, strălucita-i pledoarie s-a impus de timpuriu ca piesă de referință în manualele de retorică ori în cuprinsul antologiilor consacrate oratorilor și elocinței românești. Înfăptuind apoi, ca prim-ministru, suita de reforme structurale, între care și cea agrară, apreciată de istoricul Andrei Oțetea ca fiind „cea mai însemnată dintre realizările sale”³¹, Kogălniceanu își materializa visul din tinerețe de a-i vedea pe țărani „stăpâni liberi pe brațele și pe ogoarele lor”, obiectiv căruia îi datoră, conform propriei mărturisiri, „toate luptele și toate căderile” de până atunci³².

Nedreapta și brutala înlăturare a lui Cuza de la tron l-a afectat, desigur, pentru că – în pofida înghetului total al raporturilor bilaterale³³, survenit în urma demisiei întregului cabinet, în ianuarie 1865 – Kogălniceanu i-a rămas același apropiat prieten și energic apărător al imaginii sale publice, solidarizându-se mereu și deplin îndreptățit cu cel încriminat de adversarii comuni pentru cele mai multe fapte săvârșite împreună. Când, în martie 1867, deputatul dorohoian Ion Pillat, bunăoară, ceru să fie sechestrată și vândută la mezat averea ex-domnitorului Cuza, replica sa a fost promptă, smulgând aplauzele asistenței: „Cât pentru mine, înaintea Adunării, înaintea țării și înaintea istoriei, iau responsabilitatea tuturor faptelor, bune și rele, comise în timpul când am avut onoarea a fi ministru fostului domnitor Alexandru Ioan I”³⁴. Mărturisirea publică a „complicității” sale era dezvoltată și epistolar, în toamna aceluiași an, insistând de astă dată pe partea „solistică” a propriei contribuții în procesul reformării societății românești: „Am lucrat treizeci de ani pentru țara mea. Nu e o singură reformă, un singur act național, în care să

nu figureze numele meu. Toate legile cele mari sunt făcute și contrasemnate de mine”³⁵. În sfârșit, solidarizarea sa cu toate inițiativele și faptele domnitorului Cuza – în pofida înghețului total al relațiilor bilaterale, în ultimii șapte ani de viață a persoanei omonime – și-a găsit expresia în admirabila-i orăție funebră rostită la Ruginoasa, la căpătâiul dispărutului și încheiată cu profeția nestinsă prin vremuri: ... „Cât va avea țara asta o istorie, cea mai frumoasă pagină va fi cea a lui Alexandru Ioan I”³⁶.

Stigmatizat mereu de adversari ca *omul de la 2 mai* și considerându-se – în numele aceleiași frumoase solidarizări – *învinsul lui 11 februarie*, Kogălniceanu n-a demobilizat, precum C. Negri, Iancu Alecsandri sau (pentru o vreme) V. Alecsandri, ci s-a aruncat în luptă cu vigoare sporită și după 1866, militând pentru înfăptuirea integrală a programului de regenerare a societății românești, de pe pozițiile de parlamentar, de ministru (de Interne sau Externe), de negociator și diplomat, de membru fondator al Partidului Național Liberal, de membru al Societății Academice Române, de vicepreședinte și apoi președinte al Academiei Române, de la tribuna căreia avea să-și rostească, în chiar anul morții, celebrul său discurs retrospectiv.

Sinceritatea, curajul și abnegația cu care s-a angajat în lupta pentru binele obștesc i-au adus lui Kogălniceanu nu doar recunoștință din partea beneficiarilor, ci și persecuții, denigrări, violente atacuri în presă și la tribună, chiar și tentativă de asasinat, fără ca acestea să-l intimideze ori să-i diminueze elanul, dimpotrivă, călindu-i temeritatea. „Toți avem sentimente de agresiune contra acestui gigant”, recunoștea cu franchețe unul dintre adversarii săi politici la încheierea unui prim ciclu de exprimare practică a reformatorului. Despre încercările repetate de blocare, prin cele mai năstrușnice motive, a candidaturii sale în varii colegii și campanii electorale, Kogălniceanu mărturisea unui amic: „Sfătuitu-s-au necurații ca să mă scoată din casa părintească (Parlament – n.ns.). Într-alte cuvinte, și boierii și roșii (liberalii radicali – n.ns.) și-au dat mâna ca să mă șteargă din rândul celor vii: boierii, pentru că le-am scos țărani din ghiară, roșii, pentru că am făcut fără dâșii aceea ce ei voiau a face fără de mine (...) De nu s-ar atinge decât de persoana mea, crede-mă că, n-aș dori mai bine decât a mă trage din luptă și

a mă odihni. Însă se atinge de țara mea, de toate drepturile și de Unire, de viitor, care toate sunt puse în chestiune și aceasta în timpii cei mai critici. Iată dar ce mă face să cerc din nou lupta și să-mi pun din nou candidatura în mai multe locuri, că doar voi putea izbuti undeva”³⁷.

A reușit mereu și nu oricum. Iar prestația la tribuna Camerei, ori a Senatului, alternând cu responsabilitățile executive preluate odată cu portofoliile ministeriale, i-au amplificat faima și consolidat aura de „arhitect” al României moderne. Nu poate fi trecut cu vederea, desigur, faptul că, deși adversar motivat al Convenției comerciale cu Austro-Ungaria din 1875, odată ajuns în fruntea Ministerului de Externe, a fost cel care a semnat ratificarea documentului; de asemenea, Convenția militară cu Rusia din 4 aprilie 1877, al cărei concept aparținuse adversarilor săi politici și prilejui-se dispute violente în Adunare și Senat, a fost semnată și apărută apoi de Kogălniceanu; în sfârșit, deciziile Congresului de la Berlin, din 1878, unde pledase admirabil fără să fi putut împiedica clauzele defavorabile României, aveau să fie amplu comentate în Parlament de același lucid politician și diplomat, care, împărțășind aprehensiunile opiniei publice față de actele cu impact (economic, militar sau politic) asupra ființei naționale, înțelegea totodată și conjuncturile contemporaneității, determinante adeseori în direcționarea conduitei externe a oricărui cabinet sau factor responsabil pentru destinul propriului popor³⁸.

După părăsirea portofoliului de la Externe (noiembrie 1878), odată cu demisia cabinetului din care făcea parte, a fost readus în guvern, ca ministru de Interne (iulie 1879), din rațiuni strict politicianiste, corelate modificării Constituției. Devenind, însă, incomod pentru politica lui I. C. Brătianu, n-a rezistat în funcție decât până în aprilie, anul următor, când, compensatoriu, i s-a încredințat postul de ministru plenipotențiar la Paris. Dar, și de acolo, a intrat repede în conflict cu guvernul, criticând aspru atitudinea concesivă a acestuia, față de Austro-Ungaria, în „chestiunea Dunării”, acolo unde autoritățile imperiale ceruseră ca, în comisia mixtă, să dețină președinția permanentă, cu vot preponderent. În august și decembrie 1880, el a transmis înlocuitorului său de la Externe (V. Boerescu) două memorii, protestând împotriva sacrificării intereselor țării în favoarea

pretențiilor habsburgice³⁹. Urmarea? Kogălniceanu a fost rechemat în țară la 1 iulie 1881. Dezgustat de intrigile țesute de adversari, a decis să pună capăt oricărei combinații ministeriale, focalizându-și atenția și energia pe lupta pentru ameliorarea soartei țăranilor.

În vremea răscoalelor țăărănești din 1888, cel care proclamase cu 11 ani mai devreme, în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, independența țării legitime, în același hemiciclu, temeiurile ridicării palmarilor la luptă și, înfierând ororile din lumea satelor, cum făcuse și în „Steaua Dunării” și în Divanul ad-hoc și în repetatele ministeriale dintre anii 1861 și 1865, a cerut lui Constantin Mille să-l cuprindă pe lista pledanților apărători ai cauzei țăranilor răzvrătiți. La 5 decembrie 1888, a pledat cu insistență pentru amnistierea țăranilor condamnați, declarând solemn: „Înainte de a muri, eu nu voi înceta să apăr pe țărani și voi merge chiar înaintea juriului ca să-i apăr”⁴⁰. Subiectul îi va fi fost proaspăt în memorie la început de aprilie 1891, când, cu prilejul jubileului sfertului de veac al Academiei, istoricul și protagonistul luptei pentru abolirea privilegiilor de naștere și de avere, pentru emanciparea țăranilor și egalitate civilă și politică „pentru toți fiii României”, asocia tema generală propriei sale vieți, într-o evocare autobiografică demnă de o antologie a înțelepciunii, onestității și verticalității morale românești.

A fost cântecul de lebadă a cărturarului și omului politic unicat în spațiul românesc din veacul regenerării, pentru că, peste numai două luni și ceva, la 20 iunie același an, se stingea din viață, la o clinică chirurgicală din Paris, nu înainte de a-și îndemna fiii să poarte cu demnitate numele de Kogălniceanu.

Reconstituind traseul celor „mai bine de 50 de ani din istoria neamului românesc” acoperit de uriașa personalitate a înaintașului, cel care i-a luat locul în suprema instituție academică, savantul A. D. Xenopol, afirma în al său discurs de recepție: „Literatur distins, istoric fruntaș, mare orator și încă mai mare om de stat, Mihail Kogălniceanu a fost una din acele naturi alese ce cu greu încap câte două, alături, în un veac; pentru care timpul cât l-a trăit a fost prea scurt și spațiul în care cât i-a fost învoit să se miște, prea neîncăpător, spre a dezvolta uriașa putere a concepțiunilor, cugetărilor și năzuințelor lui (...) El ar fi trebuit să se nască în

sânul unei mari împărății și să conducă destinele ei (...) Lucrarea lui în folosul poporului său este atât de însemnată, că fără dânsa starea în care astăzi ne aflăm aici n-ar putea fi gândită. A lăsat după el o mare dungă de lumină și generațiunile viitoare vor întâlni pretutindeni numele său alipit de tot ce s-a înfăptuit mare și însemnat în marea și însemnata epocă a regenerării noastre”⁴¹.

Dominând nu doar veacul, ci o epocă distinctă, poate cea mai frumoasă și mai tumultuoasă a istoriei naționale, ilustrul reformator, patriot și om de spirit conferă temeinicie și credibilitate – prin întreaga-i operă și existență – expresiei aforistice, cu rezonanță biblică⁴², lăsată posterității de Octavian Goga: „La început a fost Kogălniceanu”⁴³.

Note

¹ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu: un fondateur de la Roumanie moderne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, cu două ediții succesive, în anii 1984 (la aceeași Editură) și 2005 (la Editura Institutul European, Iași).

² N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, 1921 (apud Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*. Antologie, alcătuită de Dan Berindei, Leonid Boicu ș. a., Editura Politică, București, 1967, p. 7).

³ Idem, *Gânduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, București, 1905, p. 193.

⁴ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 16.

⁵ *Ibidem*, ediția a II-a, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2012, p. 6.

⁶ Nestor Vornicescu, *Mihail Kogălniceanu la Râșca, în 1844*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIV, nr. 3-4, Iași, 1968, p. 174-184.

⁷ Pentru detalii, vezi: D. Vitcu, *M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” (AIIAX), Iași, tom IV, 1967, p. 163 și urm.; Al. Zub, *Din activitatea politică a lui M. Kogălniceanu la 1848*, în „Revista de Istorie”, XXIX, nr. 7/1976, p. 999-1012.

⁸ N. Cartoian, *Pribeția lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, în vol. *Lui Ion Bănu. Amintire*, București, 1916, p. 60.

⁹ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 166.

¹⁰ Apud Alexandru Zub, *M. Kogălniceanu. Studii și note istoriografice*, Editura Academiei & Editura Istros, București-Brăila, 2017, p. 221.

¹¹ Idem, *Mihail Kogălniceanu un arhitect al României moderne*, ediția a III-a, Editura Institutul European, Iași, 2005, p. 55.

¹² *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. III, București, 1902, p. 131-142. Vezi și Valeriu Șotropa, *Proiectul*

de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848 în contextul ideologiei revoluționarilor din țările române, în AIIAX, tom X, Iași, 1973, p. 229-245.

¹³ Al. Zub., *op. cit.*, p. 58.

¹⁴ T. Balan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, Sibiu, 1944, p. 35, 45-46.

¹⁵ Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Grigore Al. Ghica*, Editura Junimea, Iași, 1973, *passim*.

¹⁶ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Bicentinar Mihail Kogălniceanu. Adnotări și rectificări biografice*, în AIIIX, tom LIII, Iași, 2016, p. 357-376.

¹⁷ Idem, *Inadvertențe istorice gravate în marmură (la Cazarma Mare de la Copou)*, în AIIIX, tom LI, Iași, 2014, p. 361-368.

¹⁸ Idem, *Mihail Kogălniceanu. Virtuțile reformatoare ale justițiarului*, în vol. *Elita românească și itinerariile modernității. Omagiu profesorului Mihai Cojocariu*, coord. Cristian Ploscaru, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2021, p. 341-356.

¹⁹ Apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 60.

²⁰ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Editura Junimea, Iași, 1975, *passim*.

²¹ Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 156.

²² Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Repere ale emergenței naționale: „Societatea Unirii” din Iași (1856)*, în „Dacia literară”, an XXV (serie nouă), nr. 3-4 (126-127), Iași, 2014, p. 6-12.

²³ Nu mai puțin de 84 de discursuri și intervenții au ilustrat activitatea lui M. Kogălniceanu în cadrul Adunării ad-hoc de la Iași (apud M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare în epoca Unirii*, ediție de Vladimir Diculescu, Editura Științifică, București, 1959, p. 339-346); idem, *Texte social-politice alese*, p. 206-209.

²⁴ „Cu greu se va găsi în istoria specială a românilor, cu greu în istoria altor popoare, chiar, o Adunare mai plină de sentimente generoase și de un entuziast patriotism, de o înflăcărată iubire de naționalitate – afirma analistul politic M. Eminescu – ca Adunarea ad-hoc a Moldovei de la 1857, numită cu drept cuvânt și cu recunoștință din partea tuturor, *Adunarea mămă*”. Remarcându-i maturitatea și reprezentativitatea, el mai nota că forumului moldovean i se datora practic „toată programa dezvoltării ulterioare a statului român”, spre a încheia cu lauda altruismului și spiritului de jertfă moldav în profitul cauzei naționale (*** *M. Eminescu: sens, timp și devenire istorică*, coord. Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988, p. 234-236).

²⁵ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934, p. 214-217.

²⁶ *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, tom VII, București, 1896, p. 218-220, 222-223, 226-243, 249; Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, p. 28-45.

²⁷ *Acte și documente...*, tom. VII, p. 220, 505-506, 516-520, 531..

²⁸ *Acte și documente*, tom. VIII, București, 1900, p. 345; D. Vitcu, *Iașii și Unirea Principatelor*, în vol. *Aspec-*

te ale luptei pentru unitate națională. Iași, 1600-1859-1918, coord. Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 124.

²⁹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 335-336.

³⁰ D. D. Sturdza-Șcheianu, Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, supl. I, vol. II, București, 1907, p. 404-453; Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, p. 241-262.

³¹ Andrei Oțetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat*, în „Studii”, an XIX, nr. 5, București, 1966, p. 862.

³² Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 263-264.

³³ „Relațiile d-lui Kogălniceanu cu Vodă Cuza sunt aceleași care erau în ziua de 26 ianuarie 1865, când a continit de a mai fi consilierul lui Alexandru Ioan I”. De atunci, „doar o singură salutare de pălărie, în piața Graben din Viena, în vara anului 1868”, declara fostul sfetnic, ziarului „Românul”, la insinuările vizând implicarea sa în procesul electoral de la Mehedinți, unde ex-domnitorul câștigase un mandat de deputat, în lipsă (apud Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică & Editura Militară, București, 1971, p. 73, nota 563).

³⁴ *Ibidem*, p. 155 (n.1993).

³⁵ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu: scriitorul, omul politic și românul*, București, 1918, p. 20-24.

³⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura Științifică, București, 1967, p. 443; Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, p. 288-289.

³⁷ Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Kogălniceanu*, p. 218-219.

³⁸ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Diplomatul Mihail Kogălniceanu și începutul întregirii naționale: Dobrogea (1878)*, în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza” – Iași, tom XLIV, 2018, p. 55-64.

³⁹ În cuprinsul celor două documente, el avertiza că „...acvila Imperială își înfinge cângile pe marile debușuri ale comerțului și ale puterii în Orient (...) Combătând din toată inima și cu toate puterile ce mi-au rămas încă încercările guvernului austro-ungar de a ne domina economic, de a intra în viața noastră politică, comercială, socială, de a se insinua în toți porii organismului nostru, cred că îmi fac datoria de bun român, cred că-mi îndeplinesc o datorie către acele generații energice și generoase, care, cu lungi trude și sacrificii au făcut România de astăzi” (apud Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, un arhitect al României moderne*, p. 93).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁴¹ A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu. Discurs de recepție*, București, 1895 (apud *Discursuri de recepție la Academia Română*, ediție de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, București, 1980, p. 17)

⁴² Vezi *Biblia sau Sfânta Scriptură (Facerea. Întâia carte a lui Moise)*, tipărită sub îndrumarea preafericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune a BOR, București, 2006, p. 11.

⁴³ Octavian Goga, *Discursuri*, Tipografia „Cartea Românească”, București, 1942, p. 93.